

Økokrisens Globalisering

Hvorledes kan der placeres en varig bæredygtig udvikling, hvor den økonomiske styring er tilpasset de biologiske systemer. Det giver Brundtland-rapporten et fremsynet svar på.

Brandt, Jesper

Published in:

Naturkampen : socialistisk tidsskrift for naturvidenskab, teknik og medicin

Publication date:

1988

Document Version

Tidlig version også kaldet pre-print

Citation for published version (APA):

Brandt, J. (1988). Økokrisens Globalisering: Hvorledes kan der placeres en varig bæredygtig udvikling, hvor den økonomiske styring er tilpasset de biologiske systemer. Det giver Brundtland-rapporten et fremsynet svar på. . *Naturkampen : socialistisk tidsskrift for naturvidenskab, teknik og medicin*, 12(47), 30-35.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@ruc.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Økokrisens Globalisering

Hvorledes
kan der
placeres

en varig bæredygtig udvikling,
hvor den økonomiske styring er tilpasset de biologiske systemer.
Det giver Brundtland-rapporten et fremsynet svar på.

Af Jesper Brandt

I 1984 søgte Naturkampens redaktion gennem en rundbordssamtale mellem to kemikere, en fysiker og en biolog at give en pejling af økokrisen (1). En »Økokrisens top-10 liste« blev opstillet, og en diskussion af de tydelige ændringer i prioriteringen af problemer, der har fundet sted i de senere år, mundede ud i en vurdering af de ændrede vilkår, der tegnede sig for miljøkampen og miljøbevægelserne.

Forsøget var ganske uprætentiøst, og Peder Agger, der forestod sammenskrivningen, lagde ikke skjul på, at der havde været en generende uenighed om prioriteringen, der tydeligt afspejlede deltagernes faglige udgangspunkt, samt de dagsaktuelle miljøproblemer: »Er vi virkelig ikke klogere, end at vores visioner om fremtidige miljøændringer består af lige dele fagligt snæversyn og mo-deprægning fra den borgerlige of-fentlighed«.

En fremsynet top-10-liste

Netop denne åbent erkendte usikkerhed gør det interessant at se på deres prioritering her 4 år senere. For der er jo sket meget siden.

Top-10-listen så sådan ud:

1. Nitratforureningen af vand, især grundvand.
2. Forsuring, der rammer skove, søer og jord.
3. Udtynding og ensretning, der

rammer den vilde flora og fauna.

4. Truslen mod natur og grundvand fra ud- og nedsivende kemikalier fra lossepladser og kemikaliedepoter.
5. Dioxin-udslip fra forbrændingsanlæg og andre kilder.
6. Øgning af kuldioxid i atmosfæren.
7. Belastning af miljøet med cadmium, bly og kviksølv.
8. Fosfatudledning til miljøet.
9. PCB (PolyChlorerede Biphenyl) i miljøet.
10. Truslen mod ozonlaget i atmosfæren.

Når man ser på, hvad der optager sindene i dagens miljødebat, må listen siges at være utroligt godt ramt. Næsten alle de nævnte problemer er blevet dagsaktuelt stof i pressen, hvad de bestemt ikke alle var for 4 år siden. Nitratforureningen, der blev knyttet ikke blot til forureningen af grundvandsressourcerne, men også til havforurening og fiskedød, var der dengang enighed om at placere som en absolut nummer et. Men hvem havde for 4 år siden kunnet forestille sig det store slagsmål omkring havmiljøplanen?

Og dog for snæver

Men set i forhold til de problemer og opgaver, miljøbevægelsen står overfor på længere sigt, er listen af flere grunde nok udtryk for en for snæver synsvinkel. Det vidste gruppen godt: »Arbejds miljø, madforurening og

den store verden har vi i første omgang ladet ude af betragtning«.

De problemer, gruppen peger på er alle meget snævert naturvidenskabeligt, ja næsten måleteknisk, definerede. Det gør det lidt svært at relatere dem til de konkrete opgaver, som miljøbevægelserne står overfor: F.eks. har jo hele debatten om havmiljøplanen vist, at miljøkampen omkring nitratforureningen ikke meningsfuldt lader sig skille fra problemerne omkring fosfatforureningen. Udgangspunktet gør også, at der i højere grad fokuseres på problemerne med at få naturen til at fungere, snarere end på problemerne med at få menneskets stofskifte med naturen til at fungere.

Selvfølgelig er det to sider af samme sag, men netop dette kommer nok bedre frem ved at tage udgangspunkt i de samfundsmæssige stofskifteproblemer.

Internationalisering

Som en af de væsentligste tendenser i udviklingen angav gruppen miljøproblemernes stigende internationalisering. Det gælder jo bl.a. en del af de problemer, som gruppen listede op. Om denne tendens skrev man:

»Med miljøproblemernes stigende internationalisering vil scenen for miljøkampen have tendens til at løftes fra det konkrete lokale niveau over i mere abstrakte uigennemskuelige internationale sammenhænge. Opbygningen af et offentligt og erhvervstilknyttet miljøteknokrati har,

hvad teknisk-økologisk indsigt angår, langt hen ad vejen kunnet overhale miljøbevægelsens små eksperter indenom.«

Brundtlandrapporten

Denne internationalisering af miljøproblemerne er gået fremad med stormskridt de seneste år. Et af de mest bastante og politisk set også vigtigste udtryk herfor er det arbejde, der er foregået i FNs verdenskommission for Miljø og Udvikling. Kommissionen blev nedsat i 1983 med den nuværende norske statsminister (og tidligere miljøminister) Gro Harlem Brundtland som formand. Efter 1000 dages arbejde, hvor kommissionen ikke bare har skrevet, men også har afholdt bredt sammensatte høringer rundt omkring i verden, lå det digre værk på 360 sider på bordet, endda i god dansk oversættelse (2). Hvem snakker om ineffektivitet i FN-organernes arbejde?

Det er klart, at et sådant kommissionsarbejde med repræsentanter for 21 forskellige lande i øst og vest, nord og syd, må give anledning til kompromisser, hvor der er grundlæggende uenigheder. Derfor kan den selvfølgelig tolkes i forskellige retninger. Men det mest overraskende er egentlig, at enigheden har kunnet bære så langt, som det er tilfældet. Den indeholder megen klar tale om de omfattende nødvendige omstillinger, som verden må igennem i den kommende tid, som følge af »de globale problemer«.

En del har allerede stemplet rapporten som politisk naiv: De omstruktureringer, den lægger op til, lader sig ikke gennemføre, hverken teknisk eller politisk, siger man. Brundtland svarer allerede på bogens første side: Ja, måske: Men eftersom svarene på grundlæggende og alvorlige bekymringer ikke er for hånden, er der ikke noget alternativ til at fortsætte med at finde dem.

Tidligere pejlinger

Det er bestemt ikke det første forsøg på at give en samlet fremstilling af de globale miljøproblemer. Tværtimod må den opfattes som det seneste led i en lang række forsøg, der siden 60'erne er blevet gjort for at pejle sig ind på problemerne. Fra Carson, Commener og Odum'erne, over Blueprint for survival og Grænser for vækst til Global 2000, for blot at nævne nogle få. Kendetegnende ved denne udvikling er netop overgangen fra enkeltstående bekymrede forskeres bidrag til udredninger fra stadigt mere institutionaliserede »systemorienterede« teams, med stadigt større økonomisk og politisk rygdækning bag sig.

De personlige bidrag

De personlige bidrag kom som oftest fra naturvidenskabelig side, ligesom argumentationen næsten altid havde et hovedsageligt naturvidenskabeligt tilsnit. Men de var alligevel i deres politiske analyse utroligt forskellige, afhængigt af de pågældende forskeres samfundsvidenskabelige indsigt. Der var således en afgrund til forskel på den marxistisk velskolede Berry Commener og f.eks. den Howard Odum, som Tage Bild formentlig godt kan have haft i tankerne, da han engang definerede »øko-logisme« som »kombinationen af høj naturvidenskabelig kompetence og samfundsvidenskabelig analfabetisme«.

De store teams

Det samme har gjort sig gældende for de teams, der senere har arbejdet med de globale problemer. Men dog i stadigt mindre udstrækning, bl.a. på grund af deres langt større ressourcer og deres ofte tværfaglige sammensætning, der har bidraget til at kvalificere analyserne. Rom-klubbens første rapport var godt nok meget firkantet, men de senere rappor-

ter var langt mere nuancerede. Det samme gælder den af præsident Carter igangsatte verdensmodel Global 2000. Her blev vægten forskudt fra Rom-klubbens fokusering på de ikke fornyelige ressourcer i retning af de fornyelige: Regnskovene og økosystemernes bevarelse. Også langt mere raffinerede økonomiske modeller blev inddraget. Gennem 10 computermodeller for de vigtigste globale problemområder blev der her ydet en stor indsats.

Men disse kollektive arbejder besad to afgørende svagheder i forhold til, hvad f.eks. en Commener kunne præstere: De havde for det første meget svært ved at beherske den syntese af de mange samvirkende enkeltproblemer, som det tværfaglige arbejde ellers skulle lægge op til. Det lykkedes ganske enkelt ikke at forene de ti computermodeller i Global 2000. Man valgte derfor at behandle miljøproblemerne samlede kompleksitet gennem et supplerende kapitel, hvor man på beskrivende vis gav et tværgående gennemgang af en lang række kontante eksempler på miljøproblemer, især i USA.

Politisk styring

Netop ved denne fremgangsmåde kom den anden svaghed ved disse forsker-teams til at træde klart frem: Nemlig at de var klart teknokratisk opbygget med henblik på en politisk styring fra deres sponsoreres side: Rom-klubbens arbejde var som bekendt især betalt gennem de store monopoler, Global 2000 gennem den politiske administration i Washington. Og netop dettes afsluttende tværgående kapitel gjorde, at rapporten faldt i unåde hos Reagan. For forudsætningerne for arbejdet var dermed brudt: Nemlig at der ingen afgørende politiske, institutionelle og tekniske ændringer skulle finde sted, at der ikke fremkom krige eller lignende nyrystelser. De eneste sammenkædninger af modellerne ved-

rørte energiforbrugets miljøbelastning og konsekvenserne af befolkningsudviklingen.

Globale problemer i Øst

På den anden side af jerntæppet, navnlig i Sovjetunionen, har der fundet en lignende udvikling sted, selv om vi ikke hører så meget om den her. Der har man i mange år ført en debat om »globale problemer«, hvori miljøproblemerne indtager en stadig mere fremtrædende rolle. Men udgangspunktet har her naturligvis været det modsatte af i vesten: At hele dette kompleks var uløseligt forbundet med kapitalismen som produktionsmåde, og løsningen af de globale miljøproblemer derfor til syvende og sidst også knyttede sig til den historisk bestemte overgang fra kapitalisme til socialisme på globalt plan. Derfor har denne debat i Sovjetunionen i langt højere grad end i vesten været anført af samfundsforskere og ideologer.

Men også der har problemernes alvor og kompleksitet sat deres præg. Af mange årsager har miljøproblemerne her hidtil ikke adskilt sig afgørende fra de tilsvarende i vesten, omend niveauet på grund af den mindre produktionsmængde, alt i alt har været lavere. Derfor har stadig flere naturvidenskabsforskere ydet bidrag til debatten, også på det samfundsvidenskabelige og filosofiske plan og har trængt de mere traditionelle naturvidenskabeligt uskoledede »marxologistiske« penderter til H. Odum i defensiven. Politisk har det formentlig haft stor betydning, at denne udvikling har fundet sted, samtidig med at man fra sovjetisk hold har satset kraftigt på en udenrigspolitisk offensiv, navnlig hvad angår fred og afrustning. Hovedstrategien er næppe ændret, men man er givet blevet sig langt mere bevidst, hvorledes de globale trusler, som faren for en atomkrig og de miljømæssige udfordringer indebærer, nød-

vendigvis må fremtvinge globale fredelige og civiliserede reguleringsformer, samtidig med at kapitalismen og socialismen lever og konkurrerer side om side.

Fornuftens koalition

Det er her, Brundtlandrapporten repræsenterer et virkeligt nybrud. Den er helt og holdent blevet til på det politiske niveau. Ikke skabt som monopolernes redskab. Heller ikke som den kommunistiske bevægelses forestillinger om den konkrete udvikling af socialismen på verdensplan. Men den afspejler FN's sammensætning og det ændrede politiske styrkeforhold her: U-landenes dominans, sekunderet af de socialistiske landes tiltagende styrke og imperialismens vigende indflydelse, især dennes mere aggressive kredse. En »fornuftens koalition«, som nødvendigvis må udvikles for at skabe håb for fremtiden, og som derfor spænder meget vidt. Bogen fremholder i sine konkrete forslag til tiltag først og fremmest nødvendigheden af at styrke FN og dets mange organer som det system, der skal bære ansvaret for at styre udviklingen i en økologisk bæredygtig retning.

Græsrodderne

Og her er Peder Aggers påpegnings af, hvorledes miljøkampen gennem internationaliseringen løftes over i mere abstrakte uigennemskuelige internationale sammenhænge meget relevant. Det har tydeligvis også været et problem for kommissionen. Rapporten er spækket med citater fra de utallige »græsrodder«, kommissionen har ladet komme til orde på de mange høringer, den har afholdt rundt omkring i verden. Den påpeger ofte vigtigheden af de aktiviteter, der ydes af »non-governmental organisations«. Men samtidig er den næsten pinlig tavs, når det kommer til græsroddernes rolle som pres-

sion i konkrete sager som f.eks. indsigt og indflydelse på udviklingen af den industrielle produktion eller i kampen mod de multinationale selskabers råstofplyndring og rovdrift på skov- og landbrugsarealer i den 3. verden.

Denne dobbeltholdning overfor græsrodderne har da også været en kilde til frustrationer blandt disse, der på den ene side har kunnet glæde sig over, at en FN-rapport nu endelig anerkender deres betydning, på den anden side ikke finder, at rapporten fremhæver de konkrete områder, hvorpå de kan og bør gøre sig gældende (3).

Brundtlands top-10

Med lidt god vilje kan man også opstille en »Brundtlandrapportens top-10-liste«. Blot skal man være opmærksom på, at den er løsningsorienteret, og ser de globale miljøproblemer som en del af de samlede problemer, der på globalt plan knytter sig til menneskenes stofskifte med naturen:

1. Udviklingen i den internationale økonomi, og de muligheder og vanskeligheder denne stiller for en bæredygtig udvikling.
2. Befolkningsudviklingen. Udviklingen i de menneskelige ressourcer.
3. De fremtidige muligheder for tilvejebringelse af en global fødevaresikkerhed.
4. Den fremtidige sikring af arter og økosystemer, ikke mindst som ressourcer til en fremtidig udvikling.
5. Den globale energiforsyning og den vanskelige overgang til fornyelig energi uden at blokere for en industrialisering og udvikling i den tredje verden.
6. Industriens omstilling til principielt lukkede kredsløb.
7. Udvikling af en bevidst planmæssig beherskelse af urbaniseringen og dens følger, især i U-landene.

8. Udvikling af en praksis omkring forvaltning af de globale fællesområder. Som eksempler gennemgås mulighederne for fælles forvaltning af oceanbundene, Antarktis og Rummet.
9. Udvikling af forståelsen for sammenhængen mellem miljømæssig sikkerhed og løsningen af politiske konflikter.
10. Krav og forslag til institutionelle og juridiske ændringer i det nationale og internationale arbejde.

Bæredygtig udvikling

Centralt i Brundtlandrapporten står begrebet »bæredygtig udvikling«. Det »er en udvikling, som opfylder de nuværende behov uden at bringe fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov i fare: Den rummer i sig to begreber:

- * begrebet »behov«, især de grundlæggende behov hos verdens fattige, som bør have absolut førsteprioritet, og
- * tanken om de begrænsninger som teknologiens stade og den samfundsmæssige organisation lægger på miljøets muligheder for at opfylde de nuværende og fremtidige behov ...

Opfyldelsen af menneskers behov og forhåbninger er det vigtigste mål for udviklingen ... Behovsopfattelsen er socialt og kulturelt bestemt, og en bæredygtig udvikling kræver, at man støtter værdier, som fremmer en forbrugsstandard, som ligger inden for grænserne af, hvad der er økologisk muligt, og som alle med rimelighed kan gøre sig forhåbning om ... En bæredygtig udvikling kræver derfor, at samfundet opfylder menneskets behov både for en øget produktion og for at sikre lige muligheder for alle. (s. 51)

Et socialistisk manifest?

Lyder ikke af socialisme? Jo. Lad os bare nævne Engels, der engang på en meget smuk og enkel måde har beskrevet perspektivet for socialis-

men som »indledningen til menneskehedens forsoning med naturen og med sig selv«.

Forsoningen med naturen, opgøret med kapitalismens rovdrift på vores livsgrundlag gennem indførelsen af en langt mere tilpasset og skånsom anvendelse af vores miljø, må gå hånd i hånd med opgøret med kapitalistklassens udbytning af menneskene gennem indførelse af socialisme og den gradvise afskaffelse af klasserne i forbindelse med opbygningen af det kommunistiske samfund.

Eller som Marx udtrykker det i det berømte sted i kapitalen: »Ligesom det primitive menneske må kæmpe med naturen for at tilfredsstille sine behov, opretholde og reproducere sit liv, sådan må også det civiliserede menneske gøre det, i alle samfundsformer og under alle mulige produktionsmåder. Med menneskets udvikling udvides dette nødvendighedens rige, fordi behovene øges, men tillige udvides de produktivkræfter, der tilfredsstiller disse behov. Friheden på dette område kan kun bestå i, at det kollektivt arbejdende menneske, de associerede producenter, regulerer dette deres stofskifte med naturen rationelt, at de bringer det under deres fælles kontrol i stedet for at beherskes af det som af en blind magt; at de fuldbyrder det med det mindst mulige energiforbrug og under betingelser, der er deres menneskelige natur mest værdige og adækvate. Men det vedbliver altid at være et nødvendighedens rige. Uden for dette begynder den menneskelige energiudvikling, der har sit mål i sig selv, frihedens sande rige, som imidlertid kun kan blomstre op med hint nødvendighedens rige som sin basis.«(4)

Brundtlandsrapporten kan godt tolkes som et bud på denne globale omstilling, omend ordene er lidt anderledes: »Vi har magten til at bringe menneskets handlinger i over-

ensstemmelse med naturens love, samtidig med at vi nyder godt af denne udvikling. I denne forbindelse kan vor kulturelle og åndelige arv forstærke vore økonomiske interesser og krav til overlevelse«. Begrebet bæredygtig udvikling drejer sig i høj grad om en fornyet forståelse af sammenhængen mellem økonomi og økologi, og at denne sammenhæng i første række fordrer nye former for regulering af vores stofskifte med naturen: »Virkelighedens verden med sammenhængende økonomiske og økologiske systemer ændrer sig ikke, det må de berørte interesser og institutioner gøre« (s.21).

Teknologiudviklingen

Rapportens overraskende omfattende concensus hænger imidlertid også sammen med et andet forhold: Nemlig den generelle tendens i disse års teknologiudvikling, som i mange tilfælde gør mere økologisk holdbare teknologier mere økonomiske, mere rentable. Den dynamik og økonomi, der faktisk viser sig i udviklingen af mere økologisk tilpassede teknologiske processer i de højt industrialiserede lande – både spontant som ren profitmaksimering, men også ofte fremmet af miljøpolitiske initiativer – har givet bidraget til rapportens grundlæggende optimisme, hvad angår mulighederne for både at sikre en opstilling i økologisk bæredygtig retning og samtidigt sikre en stigende materiel velfærd, ikke mindst i U-landene. Hermed repræsenterer rapporten også et klart opgør med den form for nulvækstfilosofi, der kun kunne finde løsninger på de økologiske problemer indenfor en fordelingspolitisk ramme. Et opgør, som naturligvis udvider alliance-mulighederne, bl.a. til en række af de store transnationale selskaber, der jo også står i spidsen, hvad angår teknologiudvikling, f.eks. indenfor bioteknologien (5).

De transnationale selskaber

Et af de mest afgørende, men også vanskeligste politiske venstrefløjsproblemer er netop, hvilken rolle de store transnationale selskaber (TNS) vil/kan komme til at spille i omstillingen til en bæredygtig udvikling. Hvordan vil dette imperialismens økonomiske fundament forholde sig til den globale økologiske udfordring?

Herom skriver Brundtlandkommissionen:

»De transnationale selskaber spiller en vigtig rolle som ejere, som partnere i joint ventures, og som leverandører af teknologi til minedrift og fabrikkationssektoren i mange udviklingslande, især på så miljømissigt følsomme områder som olie, kemikalier, metaller, papir og biler. De behersker også verdenshandelen med mange råvarer.

I de seneste år er mange udviklingslande begyndt at se mere positivt på den rolle, transnationale investeringer kan spille i deres udviklingsproces. Dette er til dels sket som følge af disse landes behov for udenlandsk valuta og deres erkendelse af den rolle, som udenlandske investeringer kan spille med hensyn til at skaffe den. Et effektivt samarbejde med de transnationale selskaber er muligt ved at skabe lige betingelser for alle parter. Dette kan opnås ved nøje at overholde princippet om værtslandets suverænitet. Mange af selskaberne har på deres side erkendt behovet for at dele ledelseserfaringer og teknologisk know-how med indbyggere i værtslandet, og for at følge profitsøgende mål inden for rammerne af en bæredygtig udvikling på længere sigt« (s.92).

Er der her tale om et knæfald overfor de store multinationale giganter? Ja, for så vidt som deres rolle betragtes som ubestridelig, ikke blot i den del af verden, der beherskes af impe-

rialismen, men også i tilknytning til udviklingsmulighederne i mange U-lande, som har valgt en ikke-socialistisk udviklingsvej, ja såmænd også for overgangen til en bæredygtig udvikling i de udviklede socialistiske økonomier. Netop i de socialistiske lande søger man i disse år at involvere TNS i den økonomiske omstilling for at kunne drage nytte af det tekniske og organisatoriske potentiale, disse besidder; ligesom de imperialistiske hovedcentre, først og fremmest USA, forsøger at blokere sådanne engagementer. Her spiller det politiske styrkeforhold og selskabernes politisk-økonomiske interesser og tilhørsforhold naturligvis afgørende ind, når man skal vurdere, om man ved sådanne arrangementer kan overholde princippet om værtslandets suverænitet. For de fleste U-lande er de hidtidige erfaringer ikke særligt gode. Her foreslår kommissionen en styrkelse af U-landenes forhandlingssituation overfor TNS, f.eks. ved at »Information om den politik og de normer, som gælder for og følges af selskaberne, når de investerer i deres egne hjemlande, især når det gælder farlige teknologier, bør således stilles til rådighed for værtslandet« (s. 93). Men man erkender også, at netop en sådan politik i mange U-lande vil blive betragtet som en form for protektionisme, fordi det vil mindske konkurrenceevnen, når forureningsomkostningerne skal drages ind.

Men monopolernes ubestridelige magt er kun den ene side. For spørgsmålet er også: Hvor ligger deres fremtidsmuligheder for den kapitalistklasse, der erkender nødvendigheden af en økologisk tilpasning? Den må naturligvis ligge i at finde midler til fortsat »at følge profitsøgende mål inden for rammerne af en bæredygtig udvikling på længere sigt« (s. 92). Men hvad indebærer det af omstruktureringer i deres strategi og deres sammenfletning med det politiske niveau på natio-

nalt, regionalt og lokalt niveau i de lande, hvori de opererer?

Her ligger i sandhed en opgave for begavede samfundsforskere, der vil yde deres bidrag til naturkampen.

Afslutning

Bæredygtig udvikling – sustainable economic development – er i de sidste år blevet et modeord i den internationale miljølitteratur (6). Barbier (7) giver således et interessant bud på en indkredsning af begrebet: Hvor »traditionel«, dvs. borgerlig økonomi kun opererer indenfor det økonomiske system, opfattes marxistisk økonomi som bevægende sig indenfor fællesmængden af det økonomiske og sociale system, mens en bæredygtig økonomisk udvikling yderligere må tilpasse sig det biologiske systems rammer.

Men spørgsmålet om, hvor Brundtlandrapporten står politisk, er i virkeligheden ikke så væsentligt. Det afgørende er, at den kan bruges som et godt redskab i miljøkampen, fordi den på så mangfoldige måder anskueliggør, hvorledes de globale miljøproblemer ikke kan adskilles fra klassekampen, men tværtimod kan tilføje kampen for socialisme ny perspektivrige momenter.

Litteratur:

1. Peder Agger: Pejling af økokrisen. Naturkampen nr. 32. 1984. s. 19-24.
2. Vores fælles fremtid. Brundtland kommissionens rapport om miljø og udvikling. FN-forbundet og Mellemløst Samvirke. 1987.
3. Se f.eks. anmeldelserne i »ECOFORUM« (Vol. 12, nr. 2, July 1987), det internationale kontaktorgan for ikke-statslige miljøorganisationer, udgivet af Environment Liaison Centre, Nairobi, Kenya.
4. K. Marx: Kapitalen, 3 bind, bog 4. s. 1005 f. Rhodos. København 1972.
5. M. Mack: Stand und Tendenzen der Monopolisierung in der Biotechnologie. IPW-Berichte, heft 7. 1987, pp. 32-38.
6. Se f.eks. B.J. Brown et al.: Global Sustainability: Toward Definition. Environmental Management Vol. 11 No. 6. 1987, pp.713-719.
7. E.B. Barbier: The concept of sustainable economic development. Environmental Conservation Vol. 14, No. 2. 1987, pp. 101-110.